

Мастацкі ўрбанізм Янкі Купалы і Максіма Танка

У вершах беларускіх паэтаў прыкметы мастацкага ўрбанізму пачалі з'яўляцца толькі ў пачатку ХХ стагоддзя, у той час, калі цэнтрам развіцця культуры, літаратуры і кнігадрукавання стала Вільня. Менавіта Вільня, горад з багатым гістарычным мінулым і моцнай адраджэнскай скіраванасцю культурных асяродкаў, была для паэтаў крыніцай натхнення. М. Багдановіч, З. Бядуля, Я. Колас, У. Жылка стваралі паэтычны вобраз гэтага горада, услаўлялі яго мінулае, захапляліся прыгажосцю і таямнічасцю гарадскіх краявідаў. Зыходнае выказванне варта дапоўніць тэзісам пра тое, што значна раней пра горад у вершы “Немец” напісаў Францішак Багушэвіч (“Не люблю я места (па-расейску – горад)”).

Першым паэтам (храналагічна), якога зачараваў гэты горад з яго багатым на гістарычныя падзеі мінулым і не менш значнай сучаснасцю, быў Янка Купала. Запрашэнне ў Вільню, якое Янка Купала атрымаў восенню 1908 года, было для яго збавеннем ад вымушанага адчастайнага і нецікавага жыцця, таму сустрэча з Вільняй была жаданай і чаканай, стала для паэта “радаснай весткай, ты вось-вось станеш здзяйсненню яго заповітнай марай: ён, бібліятэкар, апынецца ў царстве кніг, ён супрацоўнік рэдакцыі, будзе ведаць толькі адно: пісаць. Як гэта слаўна! Дыкое шчасце!” [3, с. 74].

Вільня не магла не зачараваць Янку Купалу таямнічасцю сваіх гарадскіх краявідаў. Гораду над Віліняй паэт прысвяціў некалькі вершаў, што маюць падзагалоўкі “З віленскіх абразоў”. Гара, на якой калісьці стаяў замак Гедыміна, як нельга мацней ажыўляла ва ўяўленні паэта карціны гісторыі і слаўных часоў беларускага народа, дазваляла яму, сапраўднаму рамантыку, ажывіць іх у вершы “Замкавая гара”. У гэтым творы выяўляецца адчуванне Вільні як месца гістарычнага. Аўтарская канцэпцыя горада працуе на выкананне праграмы нацыянальнага беларускага адраджэння праз ідэалізацыю гістарычнага мінулага.

У вершы паэт супастаўляе прывід яркай міфічнай гісторыі Гедымінавага кургана XIV ст. і сучаснасць ХХ ст. з шэрай паўсядзённасцю яе гарадскога побыту. Лірычны герой аглядае гарадскі натоўп не з вяршыні гары, як гэта пазней зробіць дзядзька Антось з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля” (раздзел “На Замкавай гары”), а стоячы каля яе падножжа. Рэшткі старажытнага замка некалі былі домам слаўнага князя Гедыміна. Цяпер жа пра былую славу нагадваюць толькі руіны: з аднаго боку, час прайшоў і знішчыў будынак, з іншага ж боку, усё на беларускай зямлі змянілася “...І дзянькі пайшлі / Не такоўскія” [1, с. 56]. Узвышанасць муроў замка ў мінулым паэт параўноўвае “з катухом для кур”, на які сталі падобны яго мury ў сучаснасці. Так паэт падкрэслівае змену каштоўнасцяў, грамадскага і дзяржаўнага ладу, што адбыліся на зямлі за гэты час: стабільнасць і слава змяніліся пастаяннай “нудой”, незразумеласцю і страхам: “Нават гнёзды віць / Птушка не ляціць, – / Знаць, пужаецца” [1, с. 56]. У той жа час самі гараджане не цэняць сваёй гістарычнай спадчыны: “Адно йдуць сюды / З гарадской нуды / Аказеліцца” [1, с. 56], а таксама палюбавацца на гарадскія

краявіды, “...Што ў ног сцелюцца” [1, с. 56]. Але як сапраўдны рамантык і прыхільнік нацыянальнага адраджэння паэт адчувае і тыя змены, што нячутна і незаўважна для іншых (уночы) адбываюцца ў грамадстве: “...Людскіх шэптаў тут / Повен кожны кут / Над кусточкамі” [1, с. 57]. Лірычны герой гэтага верша выступае як паэт-прарок у вобразе старонняга назіральніка, які нічым не вылучаецца з натоўпу, але ў той жа час памятае і пра мінулае, і прадчувае будучыню. Як бачым, Вільня для паэта – аб’ект гістарычны, які мае выключную нацыянальна-духоўную значнасць. Гэты верш сведчыць пра глыбокую ідэйна-мастацкую аснову ўрбаністычнага мыслення Купалы-паэта.

“Шуман” – яшчэ адзін верш з падзагалоўкам “З віленскіх абразоў”, але выяўляецца ў ім зусім іншы бок існавання горада, іншы настрой ствараецца аўтарам. Верш гэты сваім гучаннем, вобразнасцю і архітэктонікай падобны да песні, вясёлай, хмяльнай, але, як заўсёды бывае, з нотамі суму ў голасе. Так, у гэтым творы Я. Купала апісвае звычайны вечар, што праходзіць у кафэ “Шуман”: “Рэжа музыка ахвоча / Песні, гоман – ззаду, / Страва, карты, хто што хоча, / Льецца рэчкаю віно” [1, с. 170]. Аўтар падкрэслівае, што гэта – не выпадковасць і не адзінкавы прыклад рэаліі жыцця ў Вільні: “Шуман” – Вільні кроў і косць, / Быў і будзе, як і ёсць” [1, с. 170]. Заўважае пільнае вока лірычнага героя-назіральніка не толькі вясёлае, але і негатыўныя бакі існавання горада, гарадскога, вясёлага ладу жыцця. У той жа час у настроі лірычнага героя гучаць і ноткі смутку: ён сам цудоўна разумее, што марнаваць час за чаркай у вясёлай гарадской кампаніі – не выйсце.

У вершы “На вуліцы” Янка Купала апісвае гарадскі начны пейзаж, звяртае ўвагу на дэталі, асабліваці гарадской ночы, якія ён заўважае, пакуль блудзіць па вуліцы:

Паволі горад на сябе ўскладаў аковы сну,
Святло ў акнах адно ўслед за адным канала;
Дзе-недзе ржавы ключ пужаў скрыготам цішыну
Ды спознена павозка дзіка ляскавала [1, с. 309].

Гарадскі пейзаж, гукі, якія чуе лірычны герой у вечаровым горадзе, ствараюць у яго свядомасці жудасныя вобразы і асацыяцыі: дрот, што віецца між слупамі, параўноўваецца з напатымі людскімі жыламі, вецер гудзеў “бы па дроце рэзаў нож; / Як вісельнік, выў, вырваўшыся з-пад магілы”, “цагляны мур сачыў за мною безупыну” [1, с. 309]. Ды і да самога горада аўтар падбірае эпітэт “грэшны”. Па ўсім настроі і вобразнасці верша відаць, што лірычны герой пачуваецца ў ім зусім няўтульна: “І чуўся я, як здрадай схопленая ў клетку лань...” [1, с. 309]. Канечне, усяму прычынай можна лічыць настрой лірычнага героя, але і горад, начная вуліца аказалі значны ўплыў на дынаміку настрою верша. Так, падчас прагулкі лірычны герой чуе музыку, а пад яе “бразджанне ног, грудзей хрыпенне”, што зусім не адпавядае агульнаму настрою часу. Таму лірычны герой абурецца падобным становішчам, адчувае сорам і расчараванне там, што сам мае дачыненне да жыцця між людзей, якія могуць бяздумна “...вяселіцца / Не бачачы сваіх

бяспутнасцей, што іх змаглі / І душаць адусюль, як змеяў навальніца!” [1, с. 309].

У творчай спадчыне Янкі Купалы ёсць яшчэ адзін верш, прысвечаны Вільні. Гэта твор з задуменнай назвай “Еду сягоння я ў Вільню...”, які быў напісаны пазней, у 1939 годзе, у час вызвалення Заходняй Беларусі савецкімі войскамі. Паэт нібы прамаўляе сам сабе “Вільня...”, і ў яго памяці ўсплываюць карціны мінулага. Але верш зусім не пра гэта. Дакладней, пра гэта толькі яго першая страфа:

Мінск, Маладзечна, Вільня...

Як жа знаёмы шлях гэты!

Змерыў яго я калісьці,

Як шукаў шчасця па светах [2, с. 156].

Астатняя частка верша прысвечана ўслаўленню Чырвонай арміі і тых зменаў, што адбыліся ў Заходняй Беларусі пасля яе прыходу.

Прадаўжальнікам традыцыі Янкі Купалы ў урбаністычнай паэзіі можна лічыць і Максіма Танка. Гарадское жыццё закруціла паэта, і ў яго лірыцы з’явіліся ўрбаністычныя матывы. Дастаткова цікавым падаецца назіранне: чытаючы вершы ў храналагічнай паслядоўнасці аднаведна часу іх напісання, па характары і колеравай гаме гарадскога пейзажу можна прасачыць працэс змены адносінаў паэта да горада як з’явы

У 1930 г. Максім Танк становіцца вучнем Віленскай рускай гімназіі імя А. Пушкіна. Адбываецца знаёмства простага вясковага хлопца з сапраўды вялікім горадам. Таму ў першым вершы пра горад, які датуецца 1930-м годам, паэт паказвае гарадскія рэаліі праз прызму светабачання жыхара вёскі. Ён не выказвае адносінаў да горада, але параўноўвае чужыя з’явы урбанізму з роднымі, вясковымі з мэтай зрабіць іх больш блізкімі і зразумелымі. Каб паказаць усю моц уражання лірычнага героя, паэт робіць апісанне “выпуклым” – дапаўняе дакладны імпрэсіяністычны малюнак яго гукавым суправаджэннем (другі радок цытаты):

Снежны вецер ходзіць-блудзіць паркамі.

Пад нагамі брук звініць, звініць.

Агні рэклам рознакаляровымі яшчаркамі

Грэюцца ў вітрынах камяніц [4, с. 20].

Бінарная апазіцыя горад – вёска становіцца асобным матывам у ранняй творчасці паэта. Найбольш яркім у гэтых адносінах з’яўляецца верш “Павязлі цягнікі”, у якім шчодрія, яркія, сонечныя вёскі, якія складаюць песні працы, “песні пра восень / І пра жоўтае лісце дарожных бяроз” [4, с. 273], аддаюць восень (вынікі сваёй працы) гарадам – “Сівым камяніцам, / Сутарэнням глыбокім, / Сырым” [4, с. 273].

Начны гарадскі пейзаж для паэта хавае ў сабе нейкую таямніцу, пагрозу, ён нават параўноўвае вуліцы ўночы з траншэямі, “дзе смерць і забыццё таіцца” [4, с. 121]. У той жа час горад знаходзіцца ў прадчуванні, у чаканні чагось новага, важнага, бо “З нямой мальбою і надзеяй / Ўзняліся ў неба камяніцы” [4, с. 121]. Да таго ж у горадзе сканцэнтравана вялікая сіла,

здольная выклікаць змены, тут паэт можа знайсці шмат змагароў-аднадумцаў:

Можа, трапім з табою мы ў Вільню, у Вронкі, у Гродна...
Там спаткаем нямала знаёмых сваіх [4, с. 32].

Паступова Максім Танк пачынае заўважаць прыгожае і на шэрых вуліцах горада, выказвае шчырае замілаванне начнымі ліхтарамі, што “... над вадою навіслі” [4, с. 89].

Паэт паступова разумее горад, ён становіцца родным. Так, у першапачатковым варыянце верш “Вільня” заканчваўся двухрадкоўем:

Ну дзе ж прытуліш мяне, горад,
Мяне прытуліш без начлегу? [5, с. 46]

Верш “Вільня”, які мы маем зараз, заканчваецца радкамі: “Ну дзе ж сягоння, родны горад, / Мяне прытуліш без начлегу?” [5, с. 98]. Эпітэт “родны” тут з’явіўся невыпадкава: Максім Танк зразумеў, што нават шэрае, бруднае на першы погляд месца можа стаць родным, бліzkім, і менавіта пачуцці, перажытыя ў гэтым месцы робяць яго такім. У той жа час частка яго душы застаецца ў вёсцы:

Як быццам, адходзячы ў горад,
Забыўся асенняй парой
Сказаць, каб шчаслівыя зоры
Гарэлі над вёскай маёй [5, с. 367].

Літаратура

1. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. — Мінск: Маст. літ., 1996. — Т. 2. Вершы, пераклады. 1908—1910. — 342 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т., Т. 5. Вершы, пераклады 1930 — 1942 / Я. Купала. — Мінск: Маст. літ., 1998. — 156 с.
3. Лойка, А. Як агонь як вада...: раман-эсэ пра Янку Купалу / А. Лойка. — Мінск: Маст. літ., 2000. — 448 с.
4. Танк, М. Збор твораў у чатырох тамах. Т. 1. Вершы і паэмы / М. Танк. — Мінск: Беларусь, 1966. — 576 с.
5. Танк, М. На этапах. Вершы [факсімільнае выданне] / М. Танк. — Мінск: Маст. літ., 1983. — 128 с.